

CONSIDERAȚII GENERALE PRIVIND EMISIUNEA *PROVINCIA DACIA*

Cunoscutele monede de tip *PROVINCIA DACIA* au stârmit de timpuriu interesul specialiștilor. Din lucrarea lui J. Eckhel, *Doctrina numorum Veterum*, apărută în anul 1794 reiese că, monedele de acest tip au mai fost studiate de către învățați cu mult timp înaintea sa. S-au mai ocupat de această problemă E. Mionnet, A. J. Filtsch, M. J. Ackner, I. Vass și chiar pionierul arheologiei românești, Cezar Bolliac. Importante contribuții aduc și B. Cserni și P. Kiraly, dar cel care tratează în amănunțime subiectul este numismatul Bernhard Pinck, autorul monumentalei lucrări, *Die antiken Münzen Nord Griechenlands*, I, apărută la Berlin în anul 1898, încă actuală.

În vremea în care atelierele monetare din Scitia Minor își încetau pentru totdeauna emisiunile, în Dacia, lovită și ea de atacurile unor populații din afara *limes*-ului imperial, și anume de către carpi, împăratul Filip Arabul, aflat în anul 246 în provincie, acordă acesteea dreptul de a bate monede de bronz, așa cum predecesorul său, Gordian III, acordase Moesiei Superior același privilegiu¹. Primele monede cu legenda *PROVINCIA DACIA* sunt emise în iulie sau august 246. Menirea lor era, foarte probabil să suplinească lipsa monedei imperiale mărunte, de bronz, în aceste regiuni îndepărtate de marile centre economice și comerciale ale imperiului. Ele vor fi produs o reînviore a vieții economice și a micului comerț interior, fiind răspândite pe întreg teritoriul provinciei. Prin urmare, o adevărată refacere a avut loc în Dacia după alungarea carpilor, ca urmare a măsurilor luate de împărat².

Noile emisiuni au avut ca model monedele, tot coloniale, de bronz emise la *Viminacium*³, cu legenda *PMS COL VIM (Provinciae Moesiae Superioris Colonia Viminacium)*. Acestea au fost emise între anii 239 și 254, circulând și răspândindu-se în toată provincia în număr mare, atât pe calea schimburilor comerciale regulate și interne, cât și pe calea oficială, prin sumele introduse în Dacia de fiscul imperial. De altfel, aceste monede de bronz au făcut parte din fondul de monede aflat în circulație în provinciile dunărene, alături de cele imperiale de bronz⁴.

Astfel, după aproape un veac și jumătate de la transformarea Daciei în teritoriu roman, se instituie pe cuprinsul acesteia ateliere monetare. Este drept că personificări ale Provinciei Dacia (poate mai numeroase decât ale altor provincii romane) ocupă destul de des reversurile emisiunilor imperiale de la Roma cu începere încă de la Traian. Noile monede poartă însa legenda *PROVINCIA DACIA*, pe revers, în exergă anul emisiunii (primul, al doilea, al treilea an de la acordarea dreptului), iar în câmp personificarea Provinciei cu *vexilla* celor două legiuni a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica în mâini și cu simbolurile respective ale acestora la picioare (leul și vulturul)⁵. Din elemente vechi se creează acum o imagine nouă pentru Dacia, care nu seamănă nici cu tipul amazoanei, nici cu cea a Daciei de pe monedele lui Traian. Dacia este redată într-o haină lungă a cărei drapare diferă de la o monedă la alta. Pe cap poartă o bonetă frigiană, care este însă diferită de cea pe care o poartă pe monedele lui Traian. Execuția rudimentară se datorează desigur în primul rând decadentei artei monetare. Pe primul plan trece dreaptă. Sabia trece în mâna stângă numai pe piesele menite să sugereze belșugul din provincie acum sabia curbă, arma străveche a autohtonilor, pe care Dacia o ține

1 M. Gramatopol, *Dacia Antiqua*, Oradea, 1982, p. 220-221.

2 M. Macrea, *Perspective de istoria artei și teoria culturii*, în vol. *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanență istorică*, Cluj, 1972, p. 172.

3 Azi Kostolac, în Iugoslavia.

4 M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, Cluj, 1969, p. 324.

5 M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 220-221.

mai adesea în mâna, prin spicele sau cunună de grâu, pe care Dacia le ține în mâna dreaptă⁶. Compoziția reversului este menită să sugereze și să propage ideea siguranței și bunăstării în cea mai îndepărtată provincie romană de pe Dunăre, în urma victoriei lui Filip Arabul, simbolizat prin cununa din ciocul vulturului. Legenda *PROVINCIA DACIA*, exprimând numele întreg al unei provincii, este unică în felul ei în seria emisiunilor romane provinciale. În legendele de pe monedele emise în diversele provincii ale imperiului se indică totdeauna orașul emiterii, guvernatorul și, uneori, și provincia, dar numai prescurtat sau prin simbol.

Răspunsul la întrebarea de ce tocmai cu ocazia emiterii monedei *PROVINCIA DACIA* a fost călcată regula generală, valabilă pentru întreg imperiul rămâne în domeniul ipotezelor neexistând indicații în acest sens la autorii antici. Omiterea orașului unde au fost emise monedele cu legenda *PROVINCIA DACIA* pare să se explice prin năzuința de a scoate mai bine în evidență faptul că noua monedă este emisă pentru întreaga provincie și nu numai pentru un oraș; o legendă similară cu cea din *Viminacium* - *PMS COL VIM* li s-a părut emițătorilor prea complicată deoarece provincia era împărțită în trei⁷.

Sunt frecvente, mai ales în anul I, piesele pe care Dacia ține în mâna stângă un stindard, cu literele *DF* (*Dacia Felix*). Atributul *felix* nu este aplicat – în acest timp – pe nici una din numeroasele emisiuni ale monetărilor romane cu referire la vreo altă provincie. Pe unele emisiuni stindardul este înlocuit cu cele două *vexilla* ale legiunilor care staționau în Dacia, fie că le ținea în mână pe amândouă, fie că unul din vexilii stă în fața ei, Dacia este întotdeauna flancată de leul și vulturul cu cunună în cioc. Ca și pe emisiunile lui Hadrian, alăturarea consecventă a sabiei curbe dacice cu stindardele militare romane tinde să dea impresia unei unități depline între armata romană și populația locală.

Prin abandonarea temporară – pe monede – a drapelului specific autohtonilor se urmărește desigur sublinierea romanizării provinciei, iar prin stindardele și emblemele celor două legiuni, rolul important al armatei în apărarea provinciei. Faptul că sabia curbă continuă să fie reprezentată arată că ea se menține ca o armă de luptă a numeroaselor unități auxiliare recrutate în Dacia, dintre care unele staționau fără îndoială pe aceste teritorii⁸.

În ceea ce privește aversul monedelor, acesta este, bineînțeles, ocupat de efigiile și titulaturile oficiale ale împăraților ce au condus imperiul între anii 246 – 256/257, cât și cele ale membrilor familiei imperiale. Astfel, activitatea monetăriei începe în timpul lui Filip Arabul și încetează sub Gallienus.

În ceea ce privește amplasarea atelierului monetar, părerile sunt împărțite în lipsa unor dovezi clare ce ar indica un loc precis. În trecut s-a crezut că aceste emisiuni provin tot de la *Viminacium*, teorie azi abandonată. Atelierele în care au fost bătute aceste monede se vor fi aflat ori la *Apulum* ori la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Prezența la *Apulum* a guvernatorului, prin care provincia își exercită dreptul de a-și emite monedă, ar îndreptați părerea celor care au plasat aici monetăria provinciei Dacia; chiar dacă *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* își avea reședința la *Apulum*, sediul procuratorului Daciei *Apulensis* a fost tot timpul la *Sarmizegetusa*, aici se întrunea *Concilium Trium Daciarum*; este deci firesc ca moneda destinată pentru întreaga provincie să fi fost emisă sub auspiciile metropolei⁹.

În acest sens, o altă precizare se poate face, îndată ce se ia în considerare statutul juridic al acestor ateliere monetare. Emisiunile așa-zise „coloniale“ sunt, de regulă, bătute de un oraș, așa că denumirea lor mai corectă ar fi „municipale“. Dar seriile de la Dunărea mijlocie discutate acum sunt emise în numele a câte unei provincii întregi. Prin urmare, baterea lor trebuie să fi depins de o autoritate a provinciei, care nu putea fi decât *concilium provinciae*. Argumente similare se pot invoca și pentru Dacia. Chiar forma legendei

6 I. Winkler, *Personificarea Daciei pe monedele romane imperiale*, în *Studii Clasice*, București, 1965, p. 231.

7 I. Winkler, *Moneda Provincia Dacia*, în *SCN*, V, 1971, p. 148.

8 Idem, *Personificarea.....*, p. 232.

9 Idem, *Moneda Provincia ...*, p. 156.

reversului confirmă acest lucru: termenul „provincia“ are și semnificația de *concilium provinciae*. De aceea, la *Sarmizegetusa* și nu altundeva trebuie să fi funcționat și monetăria provincială, atelierul care bătea piesele cu legenda *PROVINCIA DACIA*.

Pentru monedele cu rondel mare, având pe revers capul împăratului cu cununa de lauri, Pinck propune denumirea de sestert, pentru cele cu rondel mai mic, cu bustul împăratului purtând cunună de raze, denumirea de *dupondius*, iar pentru piesele pe care e reprezentat capul descoperit al lui Filip Arabul sau al lui Filip cel Tânăr, *as*, echivalându-le astfel cu nominalele din monetăria imperială. Având în vedere că aceste piese au avut o circulație intensă în provinciile dunărene, alături de emisiunile din *Viminacium*, denumirea lor trebuie să fi fost aceeași. Se știe, pe de altă parte, că, monedele emise în provincii fiind monede fiduciare, greutatea lor se putea îndepărta mult de valoarea reală, dar că în secolul al III-lea, ele nu circulau numai în provinciile în care erau emise, ci împânzeau și ținuturile învecinate, indiciu că aveau în acel timp o valoare reală și că raportul lor față de monedele imperiale era bine definit. Corespondențele propuse de Pinck sunt contrazise de faptul că greutatea lor diferă de cea a nominalelor pe care le consideră echivalente. Mult mai probabil este că ele reprezintă piese cu valoare similară cu a celor emise din orașele Moesia și Thracia, apropiate ca greutate; raportul acestora față de nominalele romane cunoscute nu poate fi precizat.

De altfel nici aliajul monedei cu rondel mare și cu cununa de raze nu este similar cu al sestertului și al dupondiului¹⁰. Materialul monedelor este cuprul și aliajele acestuia, cu cositor, plumb, și câteodată fier. Probabil trebuiau, conform regulamentului, sestertul și asul confecționate din cupru, iar dupondius din alamă. Se făceau însă excepții întrucât există sesterti confecționați din alamă, iar dupondius din cupru¹¹. Deosebirea în compoziția aliajului nu avea menirea să indice o valoare diferențiată, ci era cu totul întâmplătoare. Probabil erau confecționate din același metal care stătea la dispoziție, dar se poate și ca sestertii aurii strălucitori să fie confecționați la evenimente¹². Scrieri antice vorbesc despre monedele provinciale din argint din *Viminacium* și Dacia. În colecții mai mari se găsesc și exemplare care mai târziu au fost turnate sau suflate cu argint. Se poate exclude cu siguranță, faptul ca au fost confecționate monede provinciale din argint pentru *Viminacium* sau Dacia. Nu este exclus faptul ca în situații excepționale monedele erau să fi fost cu o glazură fină de argint și cositor, cum se obișnuia mai târziu la *folles*¹³.

În afară de aceste nominale, există și așa numite „monede“ având o greutate mai mare, dar cu reprezentarea normală denumită în literatura de specialitate *MULTIPLA*. Acestea se deosebesc de nominalele normale prin grosimea și greutatea lor. Nu pot fi considerate monede pentru că nu au semnele valorii, pe de-o parte, iar pe de altă parte apar și la monede diferite de greutate – câteodată mai mult de 100%. Totodată, nu avea sens baterea unei monede din cupru cu o valoare mai mare; pentru valori mai mari existau monedele de argint.

Se pare că aceste „monede“ grele au servit gravorilor drept model. Probabil au primit modele de monede în primul an de la vreo monetărie sau de la monetăria romană de stat. Mai târziu au ajuns printre celelalte monede.

Exceptând monedele, au fost emise și medalioane încadrate în trei categorii. Prima categorie cuprinde medalioane de diametru mai mare decât monedele și cu reprezentări deosebite ale aversului și ale reversului. Cea de-a doua categorie cuprinde exemplare având diametrul puțin mai mare și sunt mai grele ca monedele, dar cu reprezentări și legende identice. Nu se știe dacă sunt într-adevăr medalioane; se prea poate să fi servit și ele ca model.

10 R. Ardevan, *Monetăria provincială de la Sarmizegetusa*, în *BSNR*, LXXXVIII, 1992–1993, p. 119-120.

11 I. Winkler, *Moneda Provincia ...*, p. 151.

12 F. Martin, *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*, Budapest – Bonn, 1992, p. 17.

13 *Ibidem*, p. 17–18.

A treia categorie cuprinde medalioane de mărime egală, cu aceleași legende și reprezentări precum cele ale monedelor, dar cu imaginea lățită.

După presupunerea lui Th. Mommsen, greutatea monedelor coloniale și provinciale fiind raportată la *aureus* sau denar, prin reducere se urmărea punerea lor de acord cu devalorizarea monedei imperiale din acel timp. Din informațiile păstrate despre măsurile luate de stat, pentru a-i obliga pe bancherii din Egipt și din Orient să preschimbe moneda imperială devalorizată, rezultă însă, deopotrivă, că statul făcea eforturi de a menține valoarea stabilită în secolele anterioare pentru diversele nominale. Cu atât mai puțin admite o recunoaștere oficială a deprecierei monedei de argint în raport cu noile emisiuni ale provinciei. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că în secolul al II-lea, când încă nu se punea problema scăderii valorice a monedei imperiale, greutatea emisiunilor coloniale nu diferea decât cu două-trei grame de a celor emise în monetăria din *Viminacium* și din provincia Dacia, de unde rezultă că acestea ori erau echivalente local cu nominalele romane datorită valorii lor fiduciare, ori erau emise de la începutul organizării monetăriilor din Thracia și Moesia după un alt sistem metrologic. Răspândirea în cantități așa de mari a acestor monede în provinciile vecine nu poate fi explicată decât printr-o valoare aproximativ reală, echivalentă cu prețul curent al metalului¹⁴.

În anul 256, poate 257 are loc închiderea atelierului din Dacia, fapt datorat situației grave în care se găseau provinciile de la Dunăre în urma necontenitelor atacuri ale neamurilor germanice și ale celorlalți barbari care-i secondau, cât și a crizei monetare din imperiu. Are loc o bruscă depreciere a monedei imperiale de argint. Datorită faptului că antoninianul devine o simplă monedă de aramă, fără valoare intrinsecă, căreia i se aplica o ușoară spoială de argint, moneda de cupru dobândește o valoare intrinsecă mai mare și își pierde rolul, fiind emisă după anul 257 foarte restrâns și neregulat, pentru ca după câțiva ani să dispară aproape cu totul. Orașele vor renunța de bunăvoie rând pe rând, la dreptul lor de a bate monedă de bronz, întreprinderea aceasta devenind nerentabilă și costisitoare pentru ele. Provinciile Moesia Superior și Dacia par să fi fost primele în închiderea monetăriilor autonome.

Important este faptul că monedele provinciei Dacia fac corp comun cu emisiunile romane ale timpului și că ele afirmă existența provinciei și autoritatea sa imperială pe cuprinsul acesteia într-o perioadă dificilă, pe care o traversa statul roman atât în interior cât și pe frontieră¹⁵.

CLAUDIU MUNTEANU
Universitatea „Lucian Blaga”
Sibiu

GENERAL REMARKS CONCERNING THE ISSUING OF *PROVINCIA DACIA* COIN

SUMMARY

As a consequence of the Carps attacks, the colonial bronze coin with the inscription *PROVINCIA DACIA*, is issued, from the order of Emperor Philip the Arab, in *Apulum* or *Ulpia Traiana*, starting with the year 246.

This belongs to the series of coins personalized for Dacia issued as far back as the end of the Roman conquest. The model used was the colonial bronze coin issued in *Viminacium*, with the inscription *PMS COL VIM*. The new coin was meant to reinvigorate the economic life of the province, to a certain extent.

The names suggested are: *sestert*, *dupondius* and *as*. Some silver pieces are added and then there are those called *MULTIPLA* – models for engravers and three categories of medallions. The coin workshop ends its activity in 256 or 257.

¹⁴ I. Winkler, *Moneda Provincia...*, p. 151-152.

¹⁵ M. Gramatopol, *op.cit.*, p. 221.